

Tekstilarbejderne i Hammerum herred i 1940.

Af K. Antonsen.

Hammerum herred er med sin betydningsfulde trikotageindustri en særpræget detaille i Danmarks industrigeografi og området indbyder på adskillige felter til detailstudier. Med hensyn til industriens og håndværkets betydning indtager Herning sin plads mellem landets industrialiserede byer. Det antal personer, der lever af industri og håndværk udgør for hovedstaden og provinsbyerne tilsammen 43,5 % af indbyggerantallet, medens det tilsvarende tal for Herning er 50,7 (disse og de umiddelbart følgende tal refererer til forholdene i 1940). Højere ligger enkelte byer, især sådanne som har et relativt lille opland som Frederiksværk (51,7 %), Helsingør (56,3 %) og Nakskov (53,8 %), endvidere Odense (51,9 %), Køge (52,3 %) og Silkeborg (52,1 %). Vejle ligger derimod på samme niveau som Herning (50,3 %), hvorimod København ligger betydeligt lavere (45,3 %). Medens danske byer på Hernings størrelse og med et tilsvarende omfang af industri hyppigt er karakteriseret ved en eller to meget store virksomheder, finder man i modsætning hertil, at Herning domineres af en branche, nemlig overvejende af trikotageindustrien. Der er næppe grund til at omtale det velkendte historiske forløb af udviklingen fra uldbinding til trikotageindustri. Det bør dog understreges, at Hammerum herred frembyder et tilfælde af industriplacering over et stort område af en sådan art, at det iøvrigt ikke er kendt fra resten af landet. Udstrækker man undersøgelsen af betydningen af industri og håndværk i forhold til alle erhverv over resten af herredet, viser der sig en endnu mere udpræget egenart. Disse procenter andrager følgende, for alle bymæssige bebyggelser i Danmark: 41,8 %, for bymæssige bebyggelser i Ringkøbing amt: 47,5 % og endelig for Hammerum herred: 54,1 %, hvoraf Ikast endog når 60,1 %. Der

er altså tale om ganske væsentlige afvigelser fra den danske norm og af en sådan størrelsesorden, at de kun findes få andre steder og da langt fra med en lige så stor udbredelse.

Hammerum herreds trikotageindustri er dels baseret på rent traditionelt grundlag og visse fordele ved at have industrien samlet (maskin-service, hurtig levering af råmaterialer, fælles arbejderreserve etc.), men vigtigere end dette er tilstedeværelsen af en stor og velkvalificeret stab af arbejdere. Dette sidste forhold var årsagen til, at det her benyttede materiale blev fremdraget, idet det hovedsagelig har været beregnet på at vise rekrutteringen af arbejdere fordelt efter fødested og alder.

Den her anvendte statistik er baseret på den i november 1940 afholdte folketælling. Samtlige folketællingsskemaer fra Hammerum herred blev gennemgået, og på grundlag af de pågældendes egne oplysninger blev alle, der havde aktiv tilknytning til fabrikation og en-gros salg af tekstilvarer, taget med i undersøgelsen. For hver således funden person blev der udskrevet et kartotekskort med oplysninger om opholdssted, fødested, fødselsår, civilstand og erhverv. Som man måtte vente, var oplysningerne ikke altid fuldstændige, ligesom de almindeligt anvendte stillingsbetegnelser ikke i alle tilfælde gav sikkerhed for den enkelte afgørelses rigtighed, f. eks. arbejdsmand (uden branche). Et forsøg på at adskille trikotageindustrien fra den øvrige tekstilindustri og konfektionsindustrien kunne ikke gennemføres som følge af delvis fælles beskæftigelsesnomenklatur, f. eks. syerske (både indenfor trikotage- og konfektionsindustrien), væver (både på trikotagefabrik og i bomulds-væveri), tilskærer og tilskærerske (som syerske) etc. Da grænserne mellem trikotageindustrien og konfektionsindustrien ikke ligger fast, og da en reduktion af materialet til personer med eentydig erhvervsangivelse kunne gøre udvalget skævt, blev alle, der havde tilknytning til de tre ovenfor anførte brancher inkluderet i undersøgelsen. I materialet indgår endvidere personer med hjemmearbejde og sådanne, der arbejder i løn for andre. Hustruer, der deltagere i mandens virksomhed, er også medtaget, for såvidt det ikke af oplysningerne er fremgået, at denne aktivitet kun har haft midlertidig karakter. Børn under femten år er ikke medtaget. Udeladt er endvidere detail-tekstilhandel, skrædderi, systuer, der arbejder for private på bestilling og lign.

Det samlede antal personer, der herefter omfattedes af tekstilbranchen, androg c. 2460, ved revision af materialet udgik 21 personer, født i udlandet og c. 20 med mangelfuld eller fejlagtige

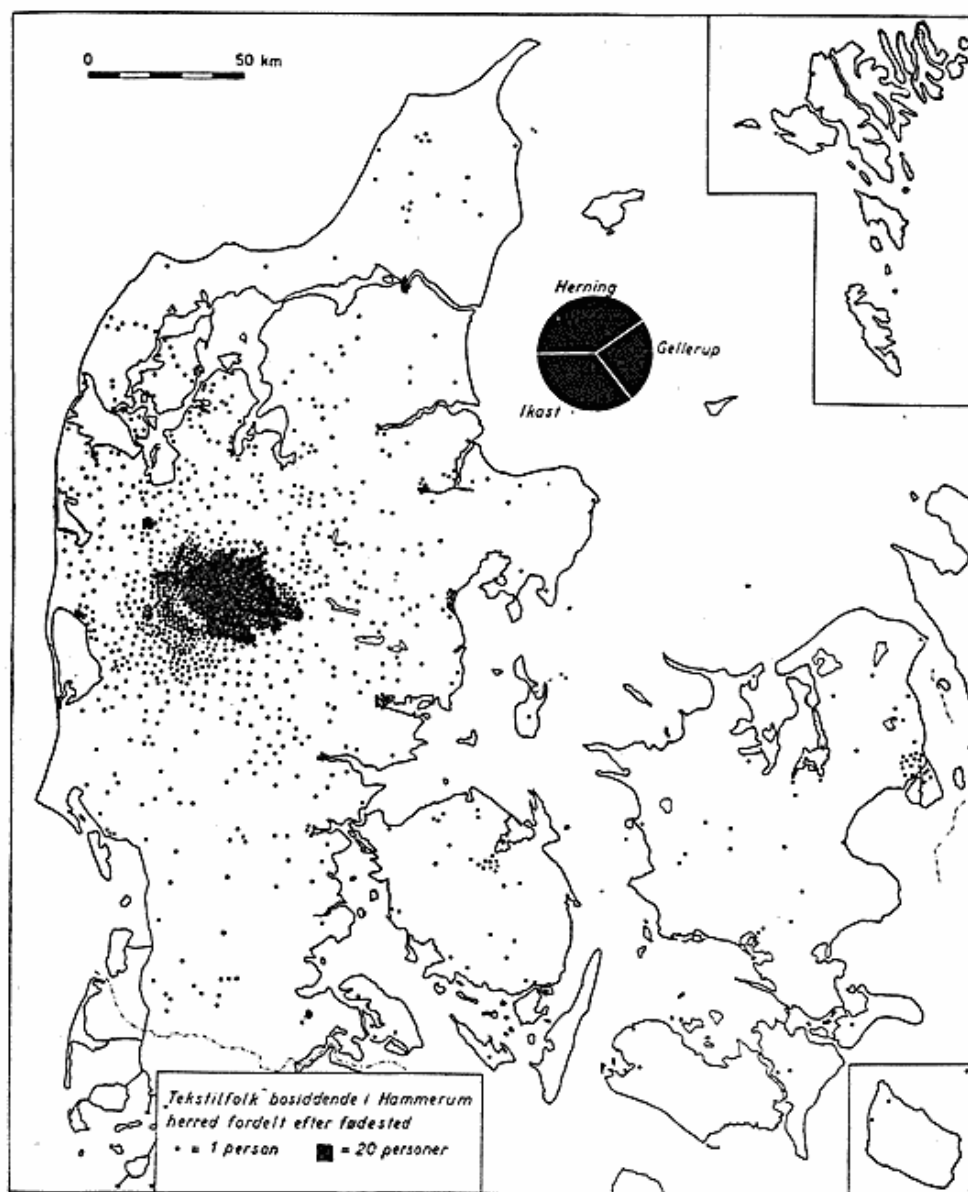

Fig. 1.

oplysninger. Undersøgelsen omfatter således 2417 personer, der danner basis for de følgende betragtninger.

Da de her omhandlede personer alle er aktive erhvervsudøvere indenfor en bestemt branche, og alle er indenfor aldersgruppen 16—65 år, kan man ikke drage slutninger herfra til andre erhverv eller den samlede befolknings stilling, ligesom sammenligning med andre befolkningsgrupper må ske under stadig hensyntagen til denne fundamentale forskel.

Hovedtrækkene af fordelingen efter fødested fremgår af kortet

fig. 1. Helhedsindtrykket er en regelmæssig samling omkring akse Herning—Ikast, med en stærkt aftagende tæthed, når man kommer udenfor Hammerum herreds grænser. Undtaget herfra er et mindre område syd og sydvest for Herning med betydelig lavere tæthed end omgivelserne, delvis forårsaget af den ringe befolkningstæthed i denne del af herredet. Den del af de til herredet indvandrede, der er født i andre dele af Ringkøbing amt, er overvejende fra dets sydlige og sydvestlige del, medens der er meget få fra de vestligste egne. Mange indvandrere er født i de tilstødende amter, især i Viborg, Skanderborg og Vejle amter. Typisk er det, at få af de indvandrede fra Viborg amt stammer fra Lysgård herred (der ligger lige opad Hammerum herred), forklaringen må antagelig være, at der også her fandtes en gammel husflidstradition, og at en moderne trikotageindustri, skønt mindre end den, man finder i Hammerum herred, virker hæmmende på vandringstendensen. Imellem 90 og 95 procent af de 2417 personer er født vest for hovedopholdslinien mod 3 % på øerne og 3 til 5 % i det øvrige Jylland. Årsagerne skal næppe søges i afstanden, men i højere grad i arbejdets lidet tillokkende karakter og det store udbud af arbejdskraft indenfor området selv.

Den følgende tabel 1 giver i hovedtræk en opdeling mellem mænd og kvinder efter fødested. Kvinderne er langt de talrigste ligesom indenfor tekstilindustrien i andre dele af landet. Der findes imidlertid en udtalt forskel mellem Hammerum herred og hele landets gennemsnit. Medens kvinderne i det brugte materiale udgør 68 %, var deres andel i 1940 i den samlede trikotageindustri c. 84 %, i konfektionsindustrien c. 90 % og indenfor bomuldsvæverierne c. 51 %. Da den sidstnævnte industri er den mindste i Hammerum herred og ikke kan sænke de kvindelige arbejders andel til de nævnte 68 %, må andre faktorer have været af betydning. Her skal først nævnes de historiske traditioner for mandens deltagelse i strikkeriet, dernæst fremstillingen af uldne strikvarer, der væsentligt er mandsarbejde og endelig den udprægede mangel på anden mere gængs beskæftigelse for mændene. Rene mandserhverv er ikke udbredte i Hammerum herred og har på trods af gentagne forsøg og bl. a. offentlig støtte ikke i større omfang vundet terræn. Medens tekstilindustrien — især bomuldsindustrien — de fleste steder er groet op som en kvindebeskæftigende industri, har dette ikke altid været tilfældet med trikotageindustrien. Stedvis finder man den som efterkommer af en forlængst uddød husflid og stadig delvis som hjemmeindustri. Dette gælder ikke mindst i de egne, hvor mulig-

hederne for anden industriel aktivitet har været ringe og landbrugets forsørgelsesmuligheder stærkt begrænsede af naturens karrighed. Fårehold i ufrugtbare egne, manglende kontante indtægter af det resterende landbrug samt en trykkende befolkningstilvækst har været de sædvanlige forudsætninger for denne udvikling. Hammerum herred bærer derfor også i sin erhvervskombination og sin manglende mandsbeskæftigelse stadig præg af den oprindelige fattigdom på heden.

Tabel I. Beskæftigede indenfor tekstilbranchen i 1940 i Hammerum herred fordelt efter fødested.

Fødte i	Absolutte tal			I % af total		
	mænd	kvinder	ialt	mænd	kvinder	ialt
Opholdskommunen.....	227	457	684	29	28	28
Hammerum herred iøvrigt.....	283	588	871	36	36	36
Det øvrige Ringkøbing amt.....	72	234	306	9	14	13
Naboamterne ¹⁾	128	227	355	17	14	15
Det øvrige Jylland.....	38	81	119	5	5	5
På øerne.....	32	50	82	4	3	3
Ialt	780	1637	2417	100	100	100

¹⁾ omfatter amterne: Viborg, Skanderborg, Vejle, Ribe og Thisted.

Den procentuelle fordeling viser, at mænd og kvinder rekrutteres i samme omfang fra selve herredet. Udenfor Hammerum herred er der derimod nogen forskel mellem de to køn, idet det øvrige Ringkøbing amt er vigtigere med hensyn til kvinder end med hensyn til mænd (14 % mod 9 %), den tilsvarende variant modsat retning hidrører fra naboamterne. Dette kan skyldes, at en stor del af de kvinder, der er vandret til Hammerum herred, er unge og kun arbejder indenfor industrien i en kort årrække, hvorfor de nærmest boende vil dominere billedet. Imidlertid var arbejdsmarkedet i disse egne allerede i 1940 så påvirket af brændselsproduktionen, at man næppe kan drage nøjagtige konklusioner på dette grundlag.

Visse detaljer kan dog belyses gennem tabel 2, der viser antallet af personer født i Hammerum herred i procent af det samlede antal opdelt i aldersgrupper. Det fremgår af ialt-kolonnen (længst til højre), at medens Hammerum herred dækker 61 til 62 % af de beskæftigede i Herning, ligger de tilsvarende tal for Ikast og Gellerup på 70 til 73 %. Det resterende Hammerum herred ligger nær op ad tallene fra Herning, en nærmere undersøgelse af de sidstnævnte personer efter fødested viser, at størstedelen kun har vandret gan-

ske kort, og at flertallet er kommet fra Viborg amt og i mindre omfang fra det resterende Ringkøbing amt.

Tabel II. Beskæftigede indenfor tekstilbranchen i 1940 i Hammerum herred efter fødested, opholdssted og fødselsår. Antal personer født i Hammerum herred i procent af det samlede antal.¹⁾

Bosiddende i	Født i perioden				
	1889	1890—99	1900—09	1910	ialt
Herning					
mænd	43	51	67	73	62
kvinder	58	51	57	66	61
ialt	51	51	60	67	62
Ikast og Gellerup					
mænd	55	73	68	81	73
kvinder	68	75	57	74	70
ialt	63	74	62	76	71
hele Hammerum herred					
mænd	46	55	68	75	65
kvinder	61	60	57	68	64
ialt	55	58	61	70	64

¹⁾ De tilsvarende absolutte tal er givet i tabel 4.

For Hernings vedkommende stiller sagen sig noget anderledes, idet man her træffer størstedelen af de personer, der har vandret langt, d. v. s. kommer fra andre amter og fra de fjernere dele af Ringkøbing amt. Der består antagelig en særlig kraftig tiltrækning til en større by som Herning (i relation til Ikast og Gellerup) ikke alene i kraft af de større beskæftigelsesmuligheder, som Herning byder, men også i denne bys større udvalg af bekvemmeligheder (boligmasse, offentlige anlæg etc.) samt underholdning.

Medens alle aldersklasser under eet som nævnt viser den samme grad af tilvandring (fra området udenfor Hammerum herred) for mænd som for kvinder, skifter billedet væsentligt, når man tager de enkelte aldersklasser hver for sig. For personer over 40 år er tilvandringen af mænd relativt set større end af kvinder, i et enkelt tilfælde nemlig over 50 år i Herning er de indvandrede mænd endog i flertal. Under forudsætning af, at de fleste vandringer finder sted i alderen under 40 år, synes dette at tyde på, at vandringsdistancen — da byen var mindre — har været længere, en den nu er. Det fremgår ligeledes, at de lokale kvinders andel er størst for aldersgruppen over 50 år og under 30 år. Forklaringen ligger antagelig i, at mange kvinder i alderen 30—50 år under en vis årrække

undlader at arbejde i industrien for at tage sig af børnene, og at denne tendens er stærkere hos den lokalt-fødte del af befolkningen end hos den tilflyttede, hvilket igen kan skyldes, at de tilflyttede kvinder i større omfang end de lokale er nødt til at arbejde af økonomiske grunde, medens tekstilarbejdet for de lokale er et „frit“ gode, som man nyder, når der er trang og lejlighed, men som ikke i alle tilfælde er en nødvendighed.

Som venteligt er aldersgruppen under 30 år domineret af de lokalt rekrutterede arbejdere, procenterne svinger mellem 66 og 81, de højeste tal findes i Ikast og Gellerup. Det er således et gennemgående træk for alle aldersgrupper og begge køn, at de lange vejstrækninger overvejende er rettet mod områdets største by Herning. Det som fjernvandrere til den resterende del af herredet (i. e. eksklusive Herning, Ikast og Gellerup) registrerede antal personer kommer — som tidligere nævnt — hovedsagelig fra den tilgrænsende del af Viborg amt og andre dele af Ringkøbing amt.

Det samlede billede — med en stigende procentuel dominans af lokal født befolkning — kan skyldes forskelligartede faktorer, hvoraf de fleste kun kan antydes som følge af manglende statistisk materiale. For det første er der utvivlsomt foregået en ikke ringe udvandring til andre tekstilegne i Danmark, i hvert fald til København men også til Århus, Silkeborg m. fl. Trikotageindustriens stærke vækst i mellemkrigsperioden har antagelig formindsket incitamentet til denne vandring og bidraget til at forøge den lokale befolknings andel. Som en anden årsag må nævnes landbrugets mindskede evne til at give beskæftigelsesmuligheder for den stigende befolkning, et forhold der især har haft betydning efter, at de store kultiveringsarbejder er blevet fuldført. Som en tredje faktor optræder den i Hammerum herred så udprægede industrispecialisering. Udover tekstil- og konfektionsindustri findes industriel aktivitet kun i stærkt begrænset omfang og udelukkende med henblik på at dække det lokale behov. Da specialindustrierne er udpræget kvindebeskæftigende industrier, vil de i almindelighed kun virke lidet inciterende på vandringsmodne mænd i andre egne, hvorimod den lokale befolkning stadig præsterer et stort kontingent af nye mandlige tekstilarbejdere. Dette fremgår også af tallene for aldersgruppen under 40 år, i begge områder er de lokalt fødte mænd mere dominerende end de lokalt fødte kvinder.

Udviklingen henimod færre lange vandringer viser sig også indenfor selve Hammerum herred. Kortene fig. 2 og 3 giver fødestedet for de i Hernings tekstilindustri beskæftigede personer, forsåvidt

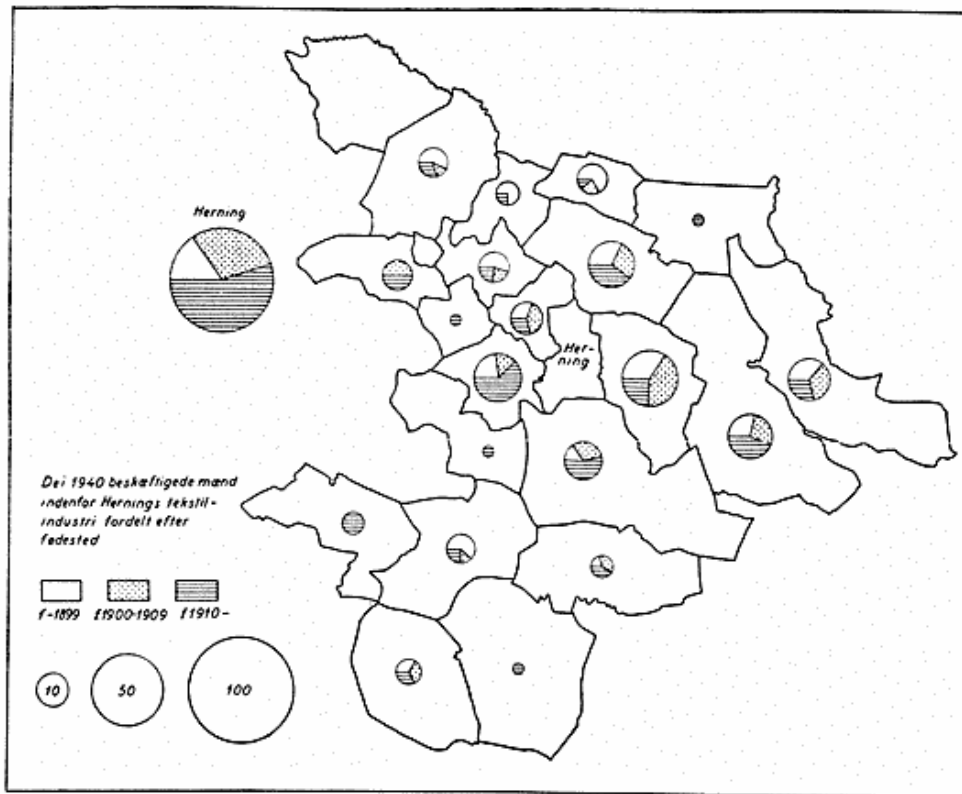

Fig. 2.

de er født indenfor herredets grænser. Fig. 2 omfatter mænd, fig. 3 kvinder, og i begge tilfælde er der foretaget en opdeling efter aldersgrupper.

For mændenes vedkommende fremgår det, at de under 30 år gamle personer er rekruteret fra et snævrere område end de ældre. Ligeledes er vandringerne fra Gellerup til Herning i tilbagegang. Karakteristisk er det også, at hovedparten af de her omhandlede mænd er kommet fra de centrale dele af herredet, der er identiske med den del, hvor der findes trikotageindustri. Vandringstendenserne synes således kombineret med sædvanemæssig, lokal tilknytning af direkte måske endog personlig art, medens den lidt mere perifere tilknytning til trikotageindustrien, som træffes i de øvrige kommuner, ikke giver anledning til vandringer.

Kvindernes vandringer går — som det ses af fig. 3 — over lidt længere distancer. Dette hænger antagelig sammen med, at tekstilindustrien rent lønmæssigt virker mere tiltrækkende på kvinder end på mænd som følge af løndifferencen mellem husligt arbejde, arbejde i tekstilindustrien og arbejde i andre industrier. Forskellige

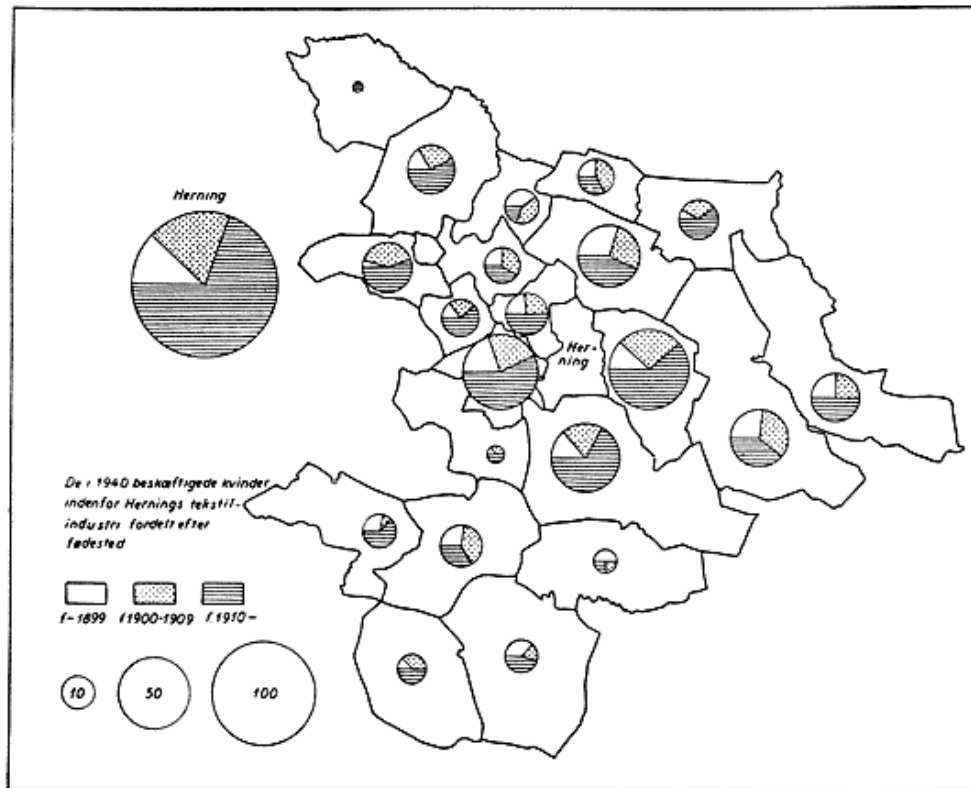

Fig. 3.

vandringsdistancer for ældre og yngre kan også her konstateres, omend ikke i så udpræget grad som for mænd.

Tabel III. Beskæftigede i Hammerum herreds tekstilindustri sammenlignet med befolkningen i Esbjerg og Grindsted. Procentvis fordeling efter fødested.

Opholdssted	Fødested			
	Opholds-komm./sogn	Samme amt	Samme amt + naboamter	Jylland
Herring.....	20	76	91	97
Ikast.....	22	76	91	97
Gellerup.....	43	81	93	97
Andre komm. i Hamm. h.	52	84	95	98
Esbjerg ¹⁾	40	59	76	91
Grindsted stationsby ²⁾ ..	37	55	78	91
Grindsted landdistrikt ²⁾ .	63	82	94	96

¹⁾ Aage Aagesen: Oprindelsen af Esbjergs Befolkning. Geografisk Tidsskrift 1944—45.

²⁾ Aage Aagesen: Geografiske studier over jernbanerne i Danmark. 1949.

En sammenligning med tilsvarende forhold i andre dele af landet er kun mulig i stærkt begrænset omfang. De af dr. phil. Aage Aagesen publicerede undersøgelser vedrørende Esbjergs og Grindstedes samlede befolkning er anvendt i ovenstående tabel III. Der vil selvfølgelig altid være noget skævt ved sammenligningen mellem rekrutteringen til en enkelt, ganske vist stor, erhvervsgruppe og en hel bys befolkning og dens oprindelse. Eftersom erhvervsgruppen kun omfatter aktive erhvervsudøvere, skulle man på forhånd forvente en større vandringshyppighed blandt disse end blandt den samlede befolkning, således at visse konklusioner bør kunne drages med en ikke helt ringe sikkerhed.

Herning såvel som Ikast viser en meget lav procent af personer, der er født i de respektive kommuner. Dette stemmer godt overens med begges stærke vækst i dette århundrede og deres stilling som centre i trikotageindustrien. Gellerup og de øvrige kommuner har en langt større lokal andel og passer godt ind i niveauet fra de tre øvrige områder.

Tabel IV. Beskæftigede indenfor tekstilbranchen i 1940 i Hammerum herred fordelt efter opholdssted, fødested og fødselsår.

	Bosiddende i Herning Fødselsaar				Bosiddende i Ikast ¹⁾ Fødselsaar				Bosiddende i Gellerup ¹⁾ Fødselsaar				Bosiddende i resterende H. h. Fødselsaar				Ialt bosiddende i H. h. Fødselsaar			
	1889	1890-99	1900-09	1910-	1889	1890-99	1900-09	1910-	1889	1890-99	1900-09	1910-	1889	1890-99	1900-09	1910-	1889	1890-99	1900-09	1910-
Mænd																				
født i Hammerum herred .	31	49	84	132	12	16	41	72	5	8	10	24	2	4	7	13	50	77	142	241
» udenfor » .	41	47	41	49	13	8	18	22	1	1	6	1	4	6	2	10	59	62	67	82
Kvinder																				
født i Hammerum herred .	53	55	153	365	25	37	38	135	5	11	23	55	10	9	20	49	93	112	234	604
» udenfor » .	39	53	114	192	9	11	36	50	5	5	10	18	7	6	17	20	60	75	177	280
Ialt																				
født i Hammerum herred .	84	104	237	497	37	53	79	207	10	19	33	79	12	13	27	62	143	189	376	845
» udenfor » .	80	100	155	241	22	19	54	72	6	6	16	19	11	12	19	30	119	137	244	362

¹⁾ Eksklusive en kvinde med uoplyst fødselsaar.

Sammenligner man derimod de syv områder, forsåvidt angår den del af befolkningen, der er født indenfor vedkommende amt (kolonne 2), skifter billedet fuldstændigt. De fire områder fra Hammerum herred ligger på linie med Grindsted landdistrikt og langt over Esbjerg og Grindsted stationsby. Tekstilarbejderne rekrutteres altså fra et langt snævrere område end de to byer og er næsten lige så lokale af oprindelse som landbrugsbefolkningen i Grindsted landdistrikt. Dette forhold forstærkes yderligere, hvis man inddrager naboamterne i sammenligningen (kol. 3), og tager man hele Jylland (kol. 4), kommer alle fire områder i Hammerum herred højere op end Grindsted landdistrikt.

Der kan næppe være tvivl om, at tekstilindustrien i Hammerum herred er en af de mest udprægede lokalindustrier, der findes i Danmark, og at den i udpræget grad har baseret rekrutteringen af sin arbejdskraft på herredets egne ressourcer, hvor den hjulpet af gamle traditioner og et konstant befolkningsoverskud også har kunnet gennemføre dette.